

Piotr Kubiak

Gustav Stresemann i DVP wobec idei wielkiej koalicji (1920-1929)

Historia Slavorum Occidentis 1(10), 188-216

2016

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

PIOTR KUBIAK (POZNAŃ)

GUSTAV STRESEMANN I DVP WOBEC IDEI WIELKIEJ KOALICJI (1920–1929)

Słowa kluczowe: Republika Weimarska, wielka koalicja, Niemiecka Partia Ludowa, Gustav Stresemann

Keywords: Weimar Republic, grand coalition, German People's Party (DVP), Gustav Stresemann

Abstract: The article covers the DVP arguments over the idea of great coalition. Gustav Stresemann, party chairman, was a proponent of that idea, and he pushed towards the formation of a coalition binding SPD, DVP and Center in 1923 and 1928. However, cooperation with SPD caused friction with the right wing of DVP, which had links with heavy industry.

Współcześnie pojęcie „wielka koalicja” („Große Koalition”) przeżywa swój renesans w Niemczech¹ oraz w Austrii. Wynika to przede wszystkim z faktu, że właśnie tak określane są koalicje będące u władzy (wiosna 2016 r.) w obu krajach. W Republice Federalnej Niemiec obecnie rządząca wielka koalicja CDU/CSU-SPD kanclerz Angeli Merkel ukonstytuowała się w grudniu 2013 r. i jest trzecią tego typu koalicją w dziejach RFN (pierwsza koalicja CDU/CSU-SPD rządziła w latach 1966–1969, druga w okresie 2005–2009). Choć pojęcie funkcjonuje w Niemczech w powszechnej świadomości społecznej, tylko w niewielkim stopniu zostało one usystematyzowane w literaturze

¹ Zwrot „GroKo” będącym skrótem od „Große Koalition” został wybrany słowem roku 2013 w Niemczech. Wyboru słowa roku w Niemczech dokonuje corocznie jury Towarzystwa na rzecz Mowy Niemieckiej (*Gesellschaft für deutsche Sprache*, GfDS). Źródło: <http://www.gfds.de/aktionen/wort-des-jahres/> (dostęp 10.05.2016).

przedmiotu². Zdaniem Wolfganga C. Müllera „wielkie koalicje nie są analitycznymi kategoriami w naukach politycznych, lecz definiowanym w zależności od kontekstu typem rządu koalicyjnego”³. Dlatego w wielu współczesnych niemieckich publikacjach pod pojęciem „wielka koalicja” kryje się przede wszystkim sojusz dwóch wielkich partii ogólnospołecznych – CDU/CSU i SPD – funkcjonujący w ramach specyficznego systemu partyjnego RFN. Akcentuje się przy tym fakt, że wielka koalicja jest swego rodzaju „małżeństwem z rozsądku” głównych sił politycznych, jest rozwiązaniem na sytuacji wyjątkowe, a jej powołanie jest koniecznością w odpowiedzi na „czasy kryzysowe (wojna, stan wyjątkowy, konieczność przeprowadzenia niezbędnych reform, które można zrealizować tylko przy pomocy większości konstytucyjnej)”, bądź też wynika ona z układu sił na scenie politycznej i zdolności koalicyjnych poszczególnych partii. Atutem „wielkich koalicji” jest znaczne poparcie w parlamencie (co najmniej 3/5, 2/3 lub 3/4 izby), a słabością może stać się rozchodzenie się dróg koalicjantów po zrealizowaniu głównych celów, dla których powołana została taka koalicja, co może osłabiać jej spójność wraz z upływem kadencji parlamentu⁴. Powyższe cechy można uznać za charakterystyczne dla tego typu rozwiązań.

Idea wielkiej koalicji ma w Niemczech znacznie starsze korzenie. Już w czasach republiki weimarskiej pod pojęciem „wielka koalicja” krył się sojusz najważniejszych sił politycznych uformowany w kryzysowych sytuacjach w celu zrealizowania koniecznych reform. W specyficznym silnie pofragmentowanym systemie partyjnym Niemiec weimarskich wielkie koalicje z lat 1923 i 1928–1930 obejmowały szerokie spektrum ówczesnej sceny politycznej począwszy od socjaldemokratów (SPD), poprzez katolickie Centrum (i BVP w latach 1928–1930), lewicowych liberałów (DDP), aż po

² C. Egle, R. Zohlnhöfer, *Die Große Koalition – eine „Koalition der neuen Möglichkeiten“?*, [w:] *Die zweite Große Koalition. Eine Bilanz der Regierung Merkel 2005–2009*, red. C. Egle, R. Zohlnhöfer, Wiesbaden 2010, s. 14. W. Seemann, S. Bukow, *Große Koalitionen in Deutschland*, [w:] *Die Große Koalition. Regierung – Politik – Parteien 2005–2009*, red. S. Bukow, W. Seemann, Wiesbaden 2010, s. 9, przyp. 2. Szerzej: W. Müller, *Warum große Koalitionen? Antworten aus Koalitionstheoretischer Sicht*, *Zeitschrift für Staats- und Europawissenschaften* Nr. 3 (2008), s. 499–523.

³ Tamże, s. 499.

⁴ W. Seemann, S. Bukow, *Große Koalitionen.*, s. 10–15.; C. Egle, R. Zohlnhöfer, *Die Große Koalition*, s. 14, 15.; W. Müller, *Warum*, s. 500–504; W. Woyke, *Koalition*, [w:] *Handwörterbuch des politischen Systems der Bundesrepublik Deutschland*, red. U. Anders, W. Woyke, Opladen 2003, s. 274.

narodowych liberałów (DVP), co powodowało, że w sytuacjach kryzysowych utrzymanie spójności takich koalicji było niezwykle trudnym wyzwaniem. Ukazane to zostanie na przykładzie Niemieckiej Partii Ludowej (*Deutsche Volkspartei*, DVP) – skrzydłowej partii w ramach wielkiej koalicji – i sporów pomiędzy orędownikami (z przewodniczącym partii Gustavem Stresemannem na czele) udziału DVP w gabinetach wielkiej koalicji, a przeciwnikami takiego rozwiązania skupionymi w prawym wielkoprzemysłowym skrzydle partii.

System partyjny Rzeszy Niemieckiej (1919–1930)⁵

Republika weimarska zrodziła się w następstwie klęski Rzeszy Niemieckiej w pierwszej wojnie światowej, upadku monarchii i rewolucji, a poczucie klęski towarzyszyło państwu weimarskiemu do końca jego istnienia. Utrwalenie się po 1919 r. w Niemczech republikańskiego porządku otworzyło przed niemieckimi partiami politycznymi nowe perspektywy. Rola partii politycznych niewspółmiernie wzrosła w pierwszej niemieckiej demokracji w porównaniu do sytuacji z lat 1871–1918⁶. W konstytucji weimarskiej z 11 VIII 1919 r. zapisany został system parlamentarno-gabinetowy, w którym rząd

⁵ Rzesza Niemiecka (*Das Deutsche Reich*) – tak brzmiała oficjalna nazwa państwa zapisana w konstytucji weimarskiej z 11 VIII 1919 r. W dalszej części artykułu zamiennie stosowane będą utrwalone w historiografii określenia dla państwa niemieckiego z lat 1919–1933 jak: „republika weimarska” lub „Niemcy weimarskie”.

⁶ W Rzeszy cesarskiej wpływ Reichstagu i partii politycznych na kreowanie władzy wykonawczej został w znaczący sposób ograniczony. Kanclerz powoływany i odwoływany był przez cesarza, co czyniło go w praktyce niezależnym od Reichstagu i zasiadających w nim przedstawicieli partii politycznych. Reichstag miał wprawdzie prawo uchwalania ustaw i uchwalania budżetu (często ograniczane w wypadku wydatków na armię i flotę), ale nie mógł odwołać kanclerza. Partie polityczne same nie tworzyły koalicji w parlamencie, to rząd tworzył koalicje złożone z różnych partii politycznych popierających aktualną politykę rządu. Tym sposobem partie nie miały realnego wpływu na sprawowanie władzy, lecz tkwiły niejako „w przedsionku władzy” (Hans Ulrich Wehler). Reichstag stał się miejscem politycznych debat, ale bez możliwości podejmowania kluczowych decyzji. Najważniejsze decyzje polityczne zapadały ponad głowami przedstawicieli partii politycznych. Z drugiej strony ordynacja wyborcza do Reichstagu – bazująca na niewielkich jednomandatowych okręgach wyborczych, gdzie wybierano posłów metodą większościową (niezbędna była większość bezwzględna), a prawa wyborcze przysługiwały mężczyznom po ukończeniu 25 roku życia – była na owe czasy nowoczesna.

mógł zostać odwołany głosami większości Reichstagu. Dzięki temu partie polityczne uzyskały bezpośredni wpływ na obsadę stanowisk rządowych i odwoływanie kanclerzy. Zmianie uległa również ordynacja wyborcza do Reichstagu. 397 jednomandatowych okręgów wyborczych z czasów cesarstwa zastąpionych zostało przez 35 (w wyborach do Zgromadzenia Narodowego 37) okręgów wielomandatowych, a posłów wyłaniano w oparciu o metodę proporcjonalną, co było zgodne z postulatami SPD. Kobietom przyznano pełnię praw wyborczych i obniżono cenzus wieku głosujących z 25 do 20 lat. Tym sposobem po 1918 r. poważnym zmianom uległ mechanizm systemu partyjnego Rzeszy Niemieckiej – ramy funkcjonowania partii politycznych i sposoby rywalizacji między nimi – zaś format – a więc liczba i wielkość partii – został w znacznym stopniu zachowany. Na przełomie 1918 i 1919 r. pod wpływem dramatycznych wydarzeń będących konsekwencją przegranej wojny doszło do pewnych przetasowań na niemieckiej scenie politycznej. Partie konserwatywne i nacjonalistyczne połączyły siły i powołały Niemieckonarodową Partię Ludową (Deutschnationale Volkspartei, DNVP), która znalazła się w głębokiej opozycji wobec nowych władz republikańskich. Jesienią 1918 r. nie powiodła się próba zjednoczenia niemieckiego ruchu liberalnego: lewica liberalna skupiła się pod sztandarami Niemieckiej Partii Demokratycznej (Deutsche Demokratische Partei, DDP), a prawica odwołująca się do tradycji Partii Narodowo-Liberalnej w ramach Niemieckiej Partii Ludowej (Deutsche Volkspartei, DVP), a na jej czele stanął Gustav Stresemann. Tymczasem SPD była osłabiona wcześniejszym odejściem jej lewego skrzydła (tzw. socjaldemokratów niezależnych – USPD), a katolicka partia Centrum wystąpieniem jej bawarskiej, konserwatywnej części, która ukonstytuowała się jako Bawarska Partia Ludowa (Bayerische Volkspartei, BVP), mimo że BVP deklarowała dalszą współpracę z Centrum. Całkowicie nowym tworem była powołana pod wpływem rewolucji w Rosji Komunistyczna Partia Niemiec (Kommunistische Partei Deutschlands, KPD), partia o charakterze rewolucyjnym, odrzucająca współpracę z partiami republikańskimi. W latach 1919–1930 – kiedy demokracja weimarska funkcjonowała relatywnie sprawnie – wymienione partie odgrywały najważniejszą rolę. Jednakże za wyjątkiem KPD, nowe partie kontynuowały tradycje poprzedniczek z czasów cesarstwa. Jak w 1931 r. zauważył Sigmund Neumann, zmieniły się nazwy partii (m.in. poprzez dodanie atrybutu „Volkspartei” [partia ludowa] do nazwy), ich programy zostały dostosowane do realiów republiki, ale we

władzach „nowych” partii w większości wypadków zasiadali ci sami ludzie co przed 1918 r. Tym samym uprawniona staje się teza o zachowaniu ciągłości pomiędzy partiami z czasów cesarstwa i republiki weimarskiej⁷. Również zestawienie wyników ostatnich wyborów do Reichstagu z czasów cesarstwa (1912 r.) z wynikami wyborów z 1919 r. (do Zgromadzenia Narodowego) i 1920 r. (do Reichstagu) ukazuje znaczne podobieństwa w poparciu dla partii reprezentujących główne obozy polityczne: konserwatywny, oba nurty liberalne, katolicki i socjalistyczny⁸. Zdaniem części badaczy (Ernst Fraenkel, Horst Möller) negatywną spuścizną z czasów cesarstwa był brak doświadczenia partii w zawieraniu koalicji i ich niechęć do zawierania kompromisów politycznych⁹.

Od samego początku na losach republiki weimarskiej ciążył cień klęski wojennej. Niemcy boleśnie odczuwali następstwa przegranej wojny (narzucony pokój, reparacje, okupacja niektórych obszarów przez Sprzymierzonych), w latach 1919–1920 i 1923 dochodziło do wielu napięć wewnętrznych, dodatkowo kraj dotykany był kryzysami gospodarczymi (hiperinflacja 1923 r., światowy kryzys gospodarczy i gwałtowny wzrost bezrobocia w latach 1929–1932). Republika weimarska nękana była w tym okresie licznymi kryzysami rządowymi. Filarami republikańskiego porządku były od początku partie koalicji weimarskiej – SPD, Centrum i DDP, po 1920 r. do grona tego dołączyła DVP, a po 1924 r. nawet DNVP zaakceptowała republikański porządek. Wykształciła się wówczas niebezpieczna prawidłowość: partie, które wchodziły w skład koalicji rządowych i brały odpowiedzialność za kraj ponosiły znaczne straty w następnych wyborach¹⁰. Innym niekorzystnym zjawiskiem było pogłębiające się rozdrobnienie parlamentu, a także stopniowy

⁷ S. Neumann, *Die Parteien der Weimarer Republik*, Stuttgart 1965 (wyd. 2), s. 27. Również Gerhard A. Ritter poparł tezę o ciągłości pomiędzy niemieckimi partiami przed i po 1918 r. G. A. Ritter, *Kontinuität und Umformung des deutschen Parteiensystems 1918–1920*, [w:] *Vom Kaiserreich zur Weimarer Republik*, red. E. Kolb, Köln 1972, s. 244–275.

⁸ A. Milatz, *Wähler und Wahlen in der Weimarer Republik*, Bonn 1968, s.114–116; J. Falter, T. Lindberger, S. Schumann, *Wahlen und Abstimmungen in der Weimarer Republik*, München 1986, s. 67, 68; K. Rohe, *Entwicklung der politischen Parteien und Parteiensysteme in Deutschland bis zum Jahre 1933*, [w:] *Parteiendemokratie in Deutschland*, red. O. Gabriel, O. Niedermayer, R. Stöss, Wiesbaden 2002, s. 52, 53.

⁹ H. Möller, *Weimar. Niespełniona demokracja*, Warszawa 1997, s. 101.

¹⁰ Np. partie rządzącej w latach 1919–1920 koalicji weimarskiej, które w wyborach z 19 I 1919 r. uzyskały łącznie 76% poparcia, w kolejnych wyborach z 6 VI 1920 r. zdobyły zaledwie 44,2% głosów i utraciły większość w Reichstagu.

wzrost poparcia dla partii antyrepublikańskich (KPD, a w późniejszym okresie NSDAP). Wszystko to powodowało, że z każdymi kolejnymi wyborami coraz trudniej było sformować rząd cieszący się poparciem stabilnej większości Reichstagu, a po wyborach z 1928 r. jedynym rozsądnym rozwiązaniem była wielka koalicja SPD-Centrum/BVP-DDP-DVP. Od lutego 1919 r. do marca 1930 r. u władzy w Niemczech było 16 gabinetów¹¹.

Stresemann i początki DVP (do 1920 r.)

Gustav Stresemann urodził się 10 V 1878 r. w Berlinie w mieszczańskiej rodzinie o tradycjach liberalnych. Jego zainteresowanie polityką uaktywniło się podczas studiów w Berlinie i Lipsku. Uległ wówczas urokowi popularnych wśród studentów idei Friedricha Naumanna i jego Związku Narodowo-Społecznego (Nationalsozialer Verein, NSV) będących swego rodzaju kompilacją liberalizmu, nacjonalizmu i socjalizmu¹². Myśl Naumanna w znaczącym stopniu odcisnęła piętno na poglądach politycznych Stresemanna (m.in. dlatego akceptował współpracę mieszczaństwa z robotnikami) i jego późniejszej działalności. Po ukończeniu studiów i uzyskaniu stopnia doktora Stresemann rozpoczął w Saksonii błyskotliwą karierę zawodową w organizacjach skupiających przemysłowców. W 1903 r. wstąpił w szeregi Partii Narodowo-Liberalnej (Nationalliberale Partei, NLP), gdzie robił zawrotną karierę. Już w 1907 uzyskał mandat poselski do Reichstagu jako najmłodszy poseł w całej izbie. Bardzo blisko współpracował wówczas z przewodniczącym partii Ernstem Bassermannem, z którym dzielił poglądy. W przededniu I wojny światowej Stresemann aktywnie zaangażował się w debatę na temat niemieckiej „Weltpolitik”. Dał się wówczas poznać jako zwolennik zwiększenia

¹¹ Więcej o systemie partyjnym Rzeszy Niemieckiej do 1933 r.: E. Jesse, *Das Parteiensystem des Kaiserreichs und der Weimarer Republik*, [w:] *Handbuch Parteiforschung*, red. O. Niedermayer, Wiesbaden 2013, s. 685–709; R. Hofmann, *Geschichte der deutschen Parteien. Von der Kaiserzeit bis zur Gegenwart*, München 1993.; U. von Alemann, *Das Parteiensystem der Bundesrepublik Deutschland*, Bonn 2010 (wyd. 4), s. 14–45; S. Neumann, *Die Parteien*; K. Rohe, *Entwicklung*, s. 39–58; P. Kubiak, *Rok 1918 – przemiany w niemieckim systemie partyjnym*, [w:] *Rok 1918 w Europie Środkowo-Wschodniej*, red. D. Grinberg, J. Snopko i G. Zackiewicz, Białystok 2010, s. 306–322; Tenże, *System partyjny i partie polityczne zjednoczonych Niemiec (1990–2013)*, Poznań 2014, s. 17–30.

¹² E. Kolb, *Gustav Stresemann*, München 2003, s. 27–28.

możliwości niemieckiego handlu poprzez rozbudowę floty i poszerzenie are-
ału posiadanych kolonii, a za głównego rywala dla niemieckiego handlu
uważał Wielką Brytanię i jej dominację w handlu światowym¹³. Podczas
I wojny światowej Stresemann w wielu wystąpieniach w Reichstagu pod-
kreślał potrzebę uzyskania nabytków terytorialnych, był zwolennikiem nie-
ograniczonej wojny podwodnej, dał się poznać także jako przeciwnik wszel-
kich inicjatyw pokojowych. Przez politycznych konkurentów był uważany za
aneksjonistę i „człowieka Ludendorffa” w Reichstagu. Z drugiej strony opo-
wiała się za większą demokratyzacją Rzeszy. Po śmierci E. Bassermanna
w 1917 r. objął przewodnictwo frakcji parlamentarnej NLP w Reichstagu¹⁴.

Militarna klęska Rzeszy Niemieckiej, upadek monarchii i wybuch re-
wolucji w listopadzie 1918 r. były dla Stresemanna prawdziwą katastrofą,
która wywróciła wyznawany przez niego system wartości do góry nogami.
W tej sytuacji – podobnie jak większość niemieckich liberałów – Stresemann
gotów był poprzeć inicjatywy zmierzające do zjednoczenia obu partii libe-
ralnych. W tym celu podjął także rozmowy z inicjatorami powołania no-
wej partii demokratycznej (późniejsza DDP)¹⁵. Jednak 18 XI 1918 r. pod-
czas spotkania liderów nowej inicjatywy z kierownictwem NLP i FoVP doszło
do burzliwej dyskusji. Stresemann został zaatakowany przez Alfreda Webera
i grupę demokratów za swój aneksjonizm z czasów wojny. Ich zdaniem jego
osoba byłaby balastem dla nowej partii¹⁶. W tej sytuacji, nakłaniany przez

¹³ Szerzej: T. Wagner, *„Krieg oder Frieden. Unser Platz an der Sonne“*. Gustav Stresemann und die Außenpolitik des Kaiserreichs bis zum Ausbruch der Ersten Weltkrieges, Baden-Baden 2006. Zob. moją recenzję Przegląd Zachodni, nr 4 (2008), s. 275–278.

¹⁴ J. Birkelund, *Gustav Stresemann. Patriot und Staatsmann*, Hamburg 2003, s. 98–133; J. Wright, *Gustav Strsemann. Weimar's Greatest Statsman*, New York 2002, s. 66–109; F. Hirsch, *Stresemann. Ein Lebensbild*, Göttingen 1978, s. 69–91; E. Kolb, *Gustav*, s. 41–56.

¹⁵ 16 XI 1918 r. ukazała się podpisana przez 60 osobistości odezwa założycielska nowej partii demokratycznej. Berliner Tageblatt nr 587 z 16 XI 1918 (wyd. poranne).

¹⁶ Nie zachował się stenogram z tego spotkania, lecz większość późniejszych relacji potwierdza jego przebieg: G. Stresemann do E. Brüesa, 25 XI 1918, Politisches Archiv des Auswärtigen Amts (dalej PA) Berlin, Nachlass Stresemann Bd. 187, s. 106–109; G. Stresemann, *Politische Umschau*, Deutsche Stimmen nr 50 z 15 XII 1918, s. 819, 820; A. Weber do E. Jaffe, 18 XI 1918, Bundesarchiv Koblenz (dalej BAK), Nachlass A. Weber, Bd. 82, s. 24–26; T. Wolff, *Tagebücher 1914–1919. Der Erste Weltkrieg und die Entstehung der Weimarer Republik in Tagebüchern, Leitartikeln und Briefen des Chefredakteurs am „Berliner Tageblatt“ und Mitgründers der „Deutschen Demokratischen Partei“*, red. B. Söseman, Boppard am Rhein 1984, Bd. 2, s. 658–659 (18 XI 1918). Anonimowe sprawozdanie (prawdopodobnie autorstwa Stresemanna) *Die Entstehung der Deutschen Volkspartei*, Hrsg. von

część działaczy NLP, Stresemann zdecydował się powołać do życia nową partię, która w nowych warunkach miała kontynuować tradycje Partii Narodowo-Liberalnej. W ten sposób już w listopadzie 1918 r. zaprzepaszczone została idea zjednoczenia niemieckiego ruchu liberalnego

21 XI 1918 r. Stresemann, Robert Friedberg i Paul Vogel opublikowali manifest, w którym zapowiadali powołanie nowej partii narodowo-liberalnej – Niemieckiej Partii Ludowej¹⁷. 15 XII 1918 r. zebrał się Zarząd Centralny NLP i szczupłą większością głosów (33 wobec 28) poparł wniosek P. Vogela i towarzyszy mówiący o zachowaniu organizacji Partii Narodowo-Liberalnej pod nazwą Niemieckiej Partii Ludowej i w oparciu o jej program¹⁸. Tego samego dnia późnym wieczorem oficjalnie powołano do życia DVP i wybrano G. Stresemanna na stanowisko przewodniczącego nowej partii. Uchwalono także pierwszą odezwę wyborczą sygnowaną przez DVP¹⁹.

DVP ukonstytuowała się zaledwie miesiąc przed wyznaczonymi na 19 I 1919 r. wyborami do Zgromadzenia Narodowego i nie była do nich w pełni gotowa. DVP wystawiła własne listy wyborcze zaledwie w 21 okręgach wyborczych, w trzech kolejnych miała wspólne listy z DNVP, w jednym z DDP, a w 11 okręgach zabrakło listy narodowych liberałów. W wyborach do Zgromadzenia Narodowego DVP uzyskała 4,1% poparcia (1,35 miliona głosów), co przełożyło się na 21 mandatów (wkrótce szeregi frakcji DVP zasilił kolejny poseł). Wynik został przyjęty przez kierownictwo partii z zadowoleniem, co ważne udało się uniknąć socjalistycznej większości w Zgromadzeniu Narodowym²⁰.

Reichsgeschäftsstelle der Deutschen Volkspartei, Berlin 1920 (wyd. 3), s. 5–8. Sprawozdanie znajduje się [w:] PA Nachlass Stresemann, Bd 186, s. 49–76.

¹⁷ Nationalliberale Correspondenz nr 222 z 21 XI 1918; L. Albertin, *Liberalismus und Demokratie am Anfang der Weimarer Republik. Eine vergleichende Analyse der Deutschen Demokratischen Partei und der Deutschen Volkspartei*, Düsseldorf 1972, s. 64–65.; W. Hartenstein, *Die Anfänge der Deutschen Volkspartei 1918–1920*, Düsseldorf 1962, s. 20–21.

¹⁸ Posiedzenie Zarządu Centralnego NLP 15 XII 1918, *Nationalliberalismus in der Weimarer Republik. Die Führungsgremien der Deutschen Volkspartei 1918–1933*, E. Kolb, L. Richter (oprac.), Düsseldorf 1999, T. 1, s. 3–4; W. Hartenstein, *Die Anfänge*, s. 31–32; L. Albertin, *Liberalismus*, s. 72; L. Richter, *Die Deutsche Volkspartei*, Düsseldorf 2002, s. 43.

¹⁹ Nationalliberale Correspondenz nr 238 z 16 XII 1918. Przedruk odezwy w: *Hannoverscher Kurier*, nr 34165 z 18 XII 1918; *Deutsche Stimmen* nr 51 z 22 XII 1918, s. 841–844.

²⁰ Jak zauważył Stresemann: „U nas 15 XII 1918 roku Zarząd Centralny, 19 stycznia wybory, brak wypełnionej kasy wyborczej, brak dobrze funkcjonującego biura partii, w rzeczywistości każdy walczy o mandat z własnych środków (prawda!), a inni z niemal nieograniczonymi środkami, z całkowicie zdyscyplinowaną prasą, aby im zapewnić poparcie

W Zgromadzeniu Narodowym DVP znalazła się w głębokiej opozycji wobec rządów koalicji weimarskiej (SPD-Centrum-DDP), co zbliżyło partię do konserwatywno-narodowej DNVP i otworzyło drogę do spekulacji na temat zjednoczenia obu partii. Rozwiązanie takie zdecydowanie odrzucił jednak Stresemann. W 1919 r. przewodniczący DVP skupił się przede wszystkim na rozbudowie organizacji partyjnej, spychając na barki przewodniczącego frakcji DVP w Zgromadzeniu Narodowym Rudolfa Heinze obowiązek występowania w parlamencie w imieniu partii. 22 VI 1919 r. posłowie DVP głosowali przeciwko przyjęciu przez Niemcy warunków pokojowych zaproponowanych przez mocarstwa zwycięskie²¹, lecz uchwała przeszła głosami partii centrolewicowych: 237 głosów za (SPD, USPD, Centrum) wobec 138 (DNVP, DVP i większość DDP) i sześciu wstrzymujących się. 31 VII 1919 r. frakcja DVP – przede wszystkim ze względów taktycznych – głosowała w Zgromadzeniu Narodowym również przeciwko przyjęciu projektu nowej konstytucji²², tzw. konstytucji weimarskiej. Politycy DVP, choć głosowali przeciwko konstytucji, byli w stanie z nią się pogodzić. W konstytucji widzieli oni przede wszystkim zwycięstwo parlamentaryzmu nad koncepcją rad propagowanych przez partie socjalistyczne²³. I taki system byli gotowi zaakceptować. Niechętny stosunek DVP do republikańskiego porządku w Niemczech znalazł odzwierciedlenie w przyjętym na Kongresie w Jenie (18–20 X 1919 r.) programie partii, tzw. „Zasadach Niemieckiej Partii Ludowej”²⁴. DVP domagała się odbudowy Rzeszy i w tej materii zadeklarowała gotowość do współpracy z ówczesnymi władzami – „[partia] będzie w ramach swych zasad współpracowała w obrębie obecnej formy państwa”. Niemniej DVP „postrzega w – na legalnej drodze wzniesionym poprzez dobrowolną decyzję

opinii publicznej. Muszę powiedzieć, że z tych powodów nigdy nie myślałem, że uzyskamy aż 22 mandaty. Byłem zatroskany o to, czy osiągniemy status frakcji parlamentarnej”. Posiedzenie Zarządu Centralnego DVP 12 IV 1919, *Nationalliberalismus*, Bd. 1, s. 77.

²¹ Było to zgodne z oficjalną linią partii. Stresemann, którego nie zaskoczyły surowe warunki przedstawione Niemcom, stwierdził 14 V 1919 r.: „Jesteśmy być może straceni, jeśli nie podpiszemy układu pokojowego, ale jesteśmy na pewno straceni, jeśli go podpiszemy”. G. Stresemann, *Von der Revolution bis zum Frieden vom Versailles. Reden und Aufsätze*, Berlin 1919, s. 275.

²² Należy jednak zaznaczyć, że dwaj przedstawiciele DVP w komisji konstytucyjnej – Wilhelm Kahl i Rudolf Heinze – wnieśli duży wkład w przygotowanie projektu konstytucji.

²³ L. Albertin, *Liberalismus*, s. 307.

²⁴ *Zasady Niemieckiej Partii Ludowej*, [w:] W. Mommsen, *Deutsche Parteiprogramme*, München 1960, s. 519–531; *Nationalliberalismus*, Bd. 2, s. 1273–1285.

narodu – cesarstwie, symbol niemieckiej jedności, który dla naszego narodu, poprzez jego historię i charakter, jest najbardziej stosowną formą państwa”.

Wiele kontrowersji wzbudziła dwuznaczna postawa DVP wobec puczu Kappa i Lüttwitza (13–17 III 1920 r.)²⁵. Kierownictwo DVP najpierw dość życzliwie odniosło się do puczystów, a gdy ich sytuacja stawała się coraz trudniejsza Stresemann i jego partia starali się pośredniczyć pomiędzy obydwoma rządami. Sam Stresemann musiał później mierzyć się z szeregiem oskarżeń płynących ze strony polityków partii centrowych i lewicowych.

W stronę wielkiej koalicji (1920–1923)

Zamieszanie wokół puczu Kappa nie przyniosło jednak osłabienia DVP. Wręcz przeciwnie, wiosną 1920 r. kiedy czyniono przygotowania do wyznaczonych na 6 VI 1920 r. wyborów do Reichstagu szeregi DVP zaczęły rosnąć. Do DVP dołączyła część zwolenników DDP rozczarowana dotychczasową linią swej partii, jak również grupa konserwatystów z DNVP z Siegfriedem von Kardorffem na czele²⁶. Do DVP wstąpili również przedstawiciele przemysłu ciężkiego – Hugo Stinnes i Reinhold Quaatz. Oznaczało to znaczne wsparcie finansowe dla partii, lecz w zamian DVP musiało im zapewnić wysokie miejsce na liście partyjnej²⁷. Stresemann był przeciwny wstąpieniu Stinnesa do DVP. Obawiał się znacznego wzmocnienia prawego, związanego z przemysłem ciężkim, skrzydła partii, którego przedstawiciele mogliby wywierać istotny wpływ na politykę partii²⁸. Jak się później okazało, jego obawy były słuszne.

Przeprowadzone 6 czerwca 1920 r. (wraz z późniejszymi wyborami uzupełniającymi na obszarach plebiscytowych) wybory do Reichstagu przyniosły DVP ogromny sukces. Na partię narodowych liberałów głosowało 13,9%

²⁵ L. Richter, *Die Deutsche Volkspartei*, s. 89–105; L. Hartenstein, *Die Anfänge*, s. 152–165, L. Albertin, *Liberalismus*, s. 367–375.

²⁶ W. Hartenstein, *Die Anfänge*, s. 195–199.

²⁷ Stinnes znalazł się na szóstym miejscu na liście krajowej DVP, które zapewniło mu wybór. Niemniej był rozczarowany tak niską lokatą: H. Stinnes do Biura Partyjnego DVP, Berlin 14 V 1920, PA Nachlass Stresemann, Bd. 212, s. 8.

²⁸ P. Wulff, H. Stinnes, *Wirtschaft und Politik 1918–1924*, Stuttgart 1979, s. 145–151; G. Feldmann, H. Stinnes. *Biographie eines Industriellen 1870–1924*, München 1998, s. 612, 613; F. Hirsch, *Stresemann*, s. 122–123.

wyborców, co dało DVP 65 miejsc w Reichstagu. Dotkliwe straty odnotowały partie koalicji weimarskiej – SPD, Centrum i DDP – które poniosły konsekwencje pierwszych 16 miesięcy niezwykle trudnych rządów i straciły większość w Reichstagu. W ten sposób Stresemann i jego partia stali się ważnymi graczami przy montowaniu nowej koalicji rządowej. W pierwszych sondażowych rozmowach przeprowadzonych jeszcze przed wyborami – liderzy DVP G. Stresemann²⁹ i nawet reprezentujący prawe skrzydło partii H. Stinnes³⁰ – wyrażali wstępną gotowość wejścia DVP do koalicji z udziałem socjaldemokratów, ale pod pewnymi warunkami. Zatem po raz pierwszy rozpatrywana wówczas była możliwość powołania wielkiej koalicji z udziałem SPD, Centrum, DDP i DVP. Jednak SPD odrzuciła możliwość współtworzenia rządu z partią, która „jawnie stoi na gruncie monarchistycznym i antydemokratycznym”³¹, ucinając w ten sposób rozważania o powołaniu pierwszej wielkiej koalicji. W tej sytuacji powołano rząd mniejszościowy koalicji mieszczańskiej Centrum-DDP-DVP (zwanej też małą koalicją) kierowany przez polityka partii Centrum Konstantina Fehrenbacha. Nowy rząd mógł utrzymać się przy władzy dzięki życzliwej neutralności SPD, która formalnie przeszła do opozycji. Podczas Kongresu DVP w Norymberdze (3–4 XII 1920 r.), który odbywał się w podniosłym nastroju po niedawnym sukcesie wyborczym, Stresemann wzywał delegatów do rewizji ich negatywnego stosunku wobec socjaldemokratów, gdyż udało się powstrzymać większość zapędów tej partii (przemysł obronił się przed upaństwowieniem, rady robotnicze rozwiązane, a armia i biurokracja wyłączone spod kontroli politycznej)³². Zakończenie

²⁹ 3 VI 1920 r. doszło do spotkania Stresemanna z przedstawicielem prezydenta F. Eberta Robertem Weismannem (SPD). Podczas rozmowy Weismann zapytał, czy DVP widzi możliwość wejścia do rządu. Na co otrzymał odpowiedź twierdzącą. Stresemann dodał, że oczekuje współpracy ze strony lewicy oraz domaga się rozpadu obecnego układu rządzącego (czyli koalicji weimarskiej – uzup. P.K.). Weismann dodał, że prezydent myśli o powołaniu rządu z udziałem DVP, gdzie Siegfried von Kardorff otrzymałby tekę ministra spraw wewnętrznych, a Rudolf Heinze stanowisko ministra sprawiedliwości. *Dzienniki Stresemanna*, 3 VI 1920 r., PA Berlin, Nachlass Stresemann, Bd. 212, s. 132.

³⁰ P. Wulff, *Wirtschaft und Politik*, s. 152. W maju 1920 r. doszło do spotkania Stinnesa z Erichem Koch-Weserem (DDP), w czasie którego Stinnes wyraził nadzieję, że koalicja weimarska zostanie poszerzona o DVP. Koch-Weser zgodził się z jego opinią, ale wyraził wątpliwość, czy socjaldemokraci zgodzą się wejść do rządu z DVP. *Pamiętniki Kocha* z 22 V i 31 V 1920, BAK, Nachlass Koch-Weser, Bd. 27, s. 103–105, 107–109.

³¹ *Rücktritt und Neubildung*, Vorwärts z 8 VI 1920, cyt. za L. Richter, *Die Deutsche Volkspartei*, s. 218.

³² J. Wright, *Gustav Stresemann*, s. 163–166; J. Birkelund, *Gustav Stresemann*, s. 215.

zwalczania SPD miało w zamyśle Stresemanna umożliwić w przyszłości wejście obu partii do jednego rządu, a jednocześnie odzwierciedlało jedną z jego myśli przewodnich – porozumienia między mieszczaństwem a robotnikami. Oznaczało to również początek konfliktu z prawym skrzydłem partii.

Rząd Fehrenbaha podał się do dymisji 5 V 1921 r., gdyż uznał, że Niemcy nie są w stanie spłacić sumy reparacji w wysokości 132 miliardów marek w złocie, jaka została nałożona na ich kraj przez aliancką Komisję Odszkodowań w następstwie konferencji londyńskiej. W jego miejsce reaktywowano koalicję weimarską, powołując nowy rząd mniejszościowy Josepha Wirtha (Centrum). W ten sposób zainicjowany został w Niemczech spór wokół polityki wypełniania, który stał się kluczowym tematem debaty publicznej w Niemczech w latach 1921–1923. DVP odmówiła wejścia do rządu i na okres półtora roku znalazła się ponownie w opozycji³³. Nowy rząd 11 maja przyjął tzw. ultimatum londyńskie, po tym jak dzień wcześniej Reichstag 220 głosami za przy 178 przeciw zgodził się na przyjęcie ultimatum (frakcja DVP była podzielona – 6 posłów głosowało za przyjęciem ultimatum, a 47 było przeciw).

Tymczasem w Prusach – największym kraju Rzeszy – na początku listopada powołano rząd wielkiej koalicji SPD-Centrum-DDP-DVP premiera Otto Brauna (SPD). W nowym rządzie pruskim przedstawiciele DVP objęli dwa ministerstwa – finansów (Ernst von Richter) i nauki (Otto Boelitz). Wielka koalicja w Prusach przetrwała do początku 1925 r., potwierdzając tezę Stresemanna o możliwości zgodnej współpracy pomiędzy DVP a socjaldemokratami.

Kolejna inicjatywa Stresemanna w kierunku powołania wielkiej koalicji miała związek z decyzją Konferencji Ambasadorów o podziale Górnego Śląska pomiędzy Niemcy i Polskę. DVP bardzo ostro protestowała przeciwko tej decyzji. Podczas Kongresu DVP w Stuttgarcie (1–2 XII 1921 r.) Stresemann sondował opinię partii w sprawie wielkiej koalicji. Pod hasłem „Wspólnota jest ważniejsza niż jakikolwiek interes zawodowy” wzywał partię do stworzenia

³³ Miesiąc później Stresemann podał oficjalny powód odmowy wejścia do rządu. „Nieufność Niemieckiej Partii Ludowej wobec nowego rządu dotyczyła przede wszystkim osoby kanclerza Wirtha, reprezentanta katolickiego socjalizmu i systemu Erzbergera”. *Deutsche Stimmen* z 5 VI 1921. W rzeczywistości główną przyczyną odmowy wejścia DVP do rządu był brak zgody partii na ultimatum londyńskie, które rząd, chcąc uniknąć okupacji Zagłębia Ruhry, musiał zaakceptować.

wspólnie z DDP, Centrum i SPD wielkiej koalicji (tak jak w Prusach), ale tylko wtedy, jeśli wszystkie partie zgodzą się wspólnie wzmocnić opór wobec żądań państw Sprzymierzonych³⁴. Jego przemówienie, które zostało z aprobatą przywitane przez ogromną większość delegatów, spotkało się z gwałtownym protestem przedstawicieli prawego skrzydła partii, w szczególności Rainholda Quaata³⁵. Plany Strsemanna nie weszły w życie, gdyż gabinet Wirtha nadal realizował „politykę wypełniania”.

Do zbliżenia DVP z partiami koalicji weimarskiej doszło latem 1922 r. w następstwie zamachu na ministra spraw zagranicznych Walthera Rathenau. Podobnie jak partie rządowe DVP wypowiedziała się za surowym ukaraniem zamachowców. Stresemann na łamach prasy ostro protestował przeciwko antysemskiej kampanii prasowej wymierzonej w Rathenaua. Morderstwo Rathenaua uważał za polityczną katastrofę, ponieważ „łamała proces uzdrawiania państwa, który musiał w prostej linii prowadzić do porozumienia między starymi i nowymi Niemcami”³⁶. 9 lipca kierownictwo partii przyjęło rezolucję „przeciw zanieczyszczeniu życia publicznego przez mordercze organizacje”³⁷. 18 lipca Reichstag przyjął wymierzoną przeciw ekstremistom z prawa i lewa ustawę „o ochronie Republiki”³⁸. Posłowie DVP byli podzieleni w sprawie tej ustawy: 37 posłów lewego skrzydła partii poparło ustawę, 5 wstrzymało się, a 21 przedstawicieli prawego skrzydła było przeciw³⁹. Wynik głosowania odzwierciedlał narastające podziały w DVP.

³⁴ Mowa Stresemanna na Kongresie w Stuttgarcie 1 XI 1921, BAK R 45 II/327, s. 95–175.; Fragmenty przemówienia znajdują się w: *Gustav Stresemann. Schriften*, Berlin 1975, s. 222–231.

³⁵ *Betrifft Geheimrat Dr. Quaatz* (1924), PA Berlin, Nachlass Stresemann, Bd. 267, s. 161, 162. Wieczorem tego samego dnia, kiedy Stresemann przemawiał Quaatz w obecności wielu zebranych bardzo ostro skrytykował przemówienie Stresemanna, przez co stosunki między nimi jeszcze się pogorszyły. Był to jeden z pierwszych wyraźnych sygnałów danych przez frondujące prawe skrzydło partii.

³⁶ Gustav Stresemann, *Politische Umschau*, Deutsche Stimmen nr 34 z 2 VII 1923, s. 426; L. Richter, *Deutsche Volkspartei*, s. 257–258.

³⁷ Posiedzenie Komisji Rzeszy 9 VII 1922, *Nationalliberalismus*, Bd. 1, s. 445–446.

³⁸ T. Kotłowski, *Historia Republiki Weimarskiej 1919–1933*, Poznań 1997, s. 78.

³⁹ L. Richter, *Die Deutsche Volkspartei*, s. 260.

Wielka koalicja Gustava Stresemanna (1923 r.)

Jesienią 1922 r. gwałtownie pogarszała się sytuacja gospodarcza Niemiec, rosła inflacja, a rząd nie był w stanie realizować polityki wypełniania i wywiązywać się z terminowego spłacania reparacji. W tej sytuacji 14 XI 1922 r. gabinet Wirtha upadł. Wówczas odżyła propozycja utworzenia rządu wielkiej koalicji pod kierunkiem G. Stresemanna, który od dwóch lat konsekwentnie opowiadał się za takim rozwiązaniem, jednak pomysł ten zarzucono w obliczu sprzeciwu SPD, która nie chciała wejść do rządu kierowanego przez polityka DVP. W tej sytuacji powołano gabinet kierowany przez bezpartyjnego Wilhelma Cuno, złożony z przedstawicieli mniejszościowej koalicji mieszczańskiej Centrum, BVP, DDP i DVP, tolerowanego przez SPD.

Nowy rząd starał się wynegocjować od Sprzymierzonych prolongatę terminu płatności kolejnej raty reparacji, lecz spotkał się z odmową. W tej sytuacji Niemcy zaczęli zalegać z płaceniem reparacji, co posłużyło za pretekst do rozpoczęcia 11 I 1923 r. okupacji Zagłębia Ruhry przez wojska francuskie i belgijskie – rozpoczęła się tzw. wojna o Ruhre (Ruhrkrieg). W tej sytuacji rząd niemiecki wezwał obywateli do stawiania „biernego oporu” okupantom, co spotkało się z poparciem większości Niemców. Powstrzymujący się od pracy niemieccy robotnicy w kopalniach i hutach Zagłębia Ruhry mieli otrzymywać pobory z kasy państwowej. „Wojna o Ruhre” stała się przyczyną katastrofalnej sytuacji finansowej Niemiec, a rząd niemiecki nie mając środków na wypłatę pensji robotnikom z Zagłębia Ruhry zdecydował się masowo dodrukowywać pieniądze, co nakręcało z kolei spiralę inflacji, która przerosła się z kolei w hiperinflację. Sytuacja ta doprowadziła do bankructwa wielu firm w Niemczech, wielu ludzi z dnia na dzień utraciło dorobek swojego życia (m.in. spora część stanu średniego, która ulokowała swój majątek w niemieckich obligacjach wojennych), a w kraju coraz częściej wybuchały zamieszki pogarszając i tak niepewną sytuację w państwie⁴⁰.

8 VIII 1923 r. kanclerz Cuno wystąpił przed Reichstgiem broniąc dotychczasowej polityki rządu, lecz w jego mowie zabrakło pomysłów na wybrnięcie z kryzysowej sytuacji, w jakiej znalazły się Niemcy. Stresemann

⁴⁰ T. Kotłowski, *Historia*, s. 81–142.; T. Kotłowski, *Kryzys 1923 roku w Niemczech*, Poznań 1988, s. 65–182; H. A. Winkler, *Weimar 1918–1933. Die Geschichte der ersten deutschen Demokratie*, München 1998, s. 186–243.

określił przemówienie kanclerza jako „bardzo deprymujące”⁴¹. Kiedy dwa dni później wybuchł strajk drukarzy, SPD cofnęła swe wsparcie dla rządu i stało się jasne, że jego dni są policzone. 12 VIII 1923 rząd Cuno został zdymisjonowany.

Sytuacja Niemiec na początku sierpnia przedstawiała się tragicznie. Zagłębie Ruhry było okupowane przez wojska francuskie i belgijskie, a tamtejsze społeczeństwo trwało w biernym oporze wobec okupantów, co zmuszało rząd do dalszego dodrukowywania pieniędzy na pokrycie wynagrodzeń ludności z okupowanych terenów. W kraju narastała radykalizacja skrajnej prawicy i lewicy, co groziło wybuchem powstań wzniesionych przez naziistów i komunistów. Jednocześnie w wielu miejscach strajkowali robotnicy. Narastał konflikt na linii Rzesza-Bawaria, a w Nadrenii uaktywnili się separatyści. W takiej sytuacji jedynie wybitny polityk mający szerokie poparcie w parlamencie i społeczeństwie miał szansę na wyprowadzenie Niemiec z kryzysu. Ostatnią deską ratunku miał być Gustav Stresemann. Wieczorem 12 sierpnia Stresemann został wezwany do pałacu prezydenckiego, gdzie prezydent Friedrich Ebert złożył mu propozycję objęcia urzędu kanclerskiego i stworzenia rządu opartego na tzw. wielkiej koalicji partii od SPD do DVP. Stresemann, po krótkim zastanowieniu się, przyjął propozycję prezydenta i następnego dnia odebrał z rąk prezydenta Eberta nominację kanclerską. O skali wyzwania, przed jakim stanął G. Stresemann świadczą słowa jego partyjnego kolegi i zarazem rywala H. Stinnesa: „Niech Pan próbuje ratować to, co jest jeszcze do uratowania”, ale wszystko wskazuje na to, że „w rzeczywistości jest to polityczne samobójstwo”⁴². Stresemann błyskawicznie zabrał się za formowanie rządu i już następnego dnia utworzył gabinet złożony z przedstawicieli SPD, Centrum, DDP i DVP⁴³. 14 sierpnia kanclerz i nowy rząd uzyskali wotum zaufania Reichstagu. Za opowiedziało się

⁴¹ Notatka z dziennika Stresemanna datowana na 8 VIII 1923, w: *Gustav Stresemann. Vermächtnis. Der Nachlaß in drei Bänden*, H. Bernhard (oprac.), Berlin 1932/1933, Bd. 1, s. 75.

⁴² Cyt. za: W. Stresemann, *Mein Vater Gustav Stresemann*, Frankfurt am Main 1979, s. 224.

⁴³ W rządzie znalazło się czterech socjaldemokratów, trzech polityków partii Centrum, jeden bezpartyjny oraz po dwóch przedstawicieli partii liberalnych. *Akten der Reichskanzlei. Weimarer Republik. Die Kabinette Stresemann I und II. 13. August 1923 bis 6 Oktober 1923 und 6. Oktober 1923 bis 30. November 1923*, K. Erdmann und M. Vogt (oprac.), Boppard am Rhein 1978, Bd. 1, s. XXI-XXX (powołanie i skład rządu); T. Kotłowski, *Historia*, s. 96-97.

240 posłów partii koalicyjnych, przeciw było 78 posłów opozycji (głównie z DNVP i KPD). Część lewego skrzydła SPD (głównie dawni niezależni i posłowie z Saksonii) w liczbie 43 posłów, jak również 23 posłów głównie prawego skrzydła DVP (w tym R. Quaatz, A. Vögler, Alfred Gildemeister i Julius Curtius), na znak protestu przeciwko sformowaniu rządu wielkiej koalicji opuściło salę i nie wzięło udziału w głosowaniu⁴⁴. Sprzeciw prawego skrzydła DVP skierowany był przede wszystkim przeciwko powierzeniu teki ministra finansów Rudolfowi Hilferdingowi (SPD)⁴⁵. Tymczasem Hugo Stinnes, jeden z liderów przemysłowego lobby w DVP i przeciwnik koalicji z SPD, zagłosował w tym wypadku za wotum zaufania dla nowego rządu. Stinnes miał świadomość, że tylko rządowi opartemu na szerokiej bazie parlamentarnej uda się zażegnać problemy gospodarcze państwa. Wkrótce po objęciu urzędu kanclerza i ministra spraw zagranicznych Stresemann zrezygnował z kierowania frakcją parlamentarną DVP. Jego miejsce zajął Ernst Scholz, reprezentujący partyjne centrum, lecz życzliwy wobec partyjnej prawicy. Był on dobrym fachowcem, lecz nie posiadał takich zdolności przywódczych jak Stresemann⁴⁶.

Wkrótce po uformowaniu się nowego gabinetu większość strajków wygasła (m.in. w związku z nadziejami, jakie pokładali strajkujący w nowym rządzie z udziałem SPD). Jednym z głównych zadań, jakie postawił przed sobą rząd Stresemanna było zapobieżenie gwałtownie narastającej inflacji, co miało być podstawą do uzdrowienia gospodarki państwa i reformy walutowej. Kurs dolara wynoszący 13 sierpnia 3,7 miliona RM podskoczył w ciągu tygodnia do 6 miliardów, a 1 września osiągnął niebotyczny poziom 100 miliardów RM i nadal gwałtownie rósł⁴⁷. Rząd zaciągnął nawet u przedsiębiorców pożyczkę stabilizacyjną, zawarto umowę między przedsiębiorcami i robotnikami polegającą na prognozowaniu płac, ale były to

⁴⁴ Gustav Stresemann. *Vermächtnis*, Bd. 1, s. 89–90; Betrifft Geheimrat Dr. Quaatz (1924), PA Berlin, Nachlass Stresemann, Bd. 267, s.163; L. Richter, *Deutsche Volkspartei*, s. 275–276; R. Thimme, *Gustav Stresemann und die Deutsche Volkspartei 1923–1925*, Hamburg/Lübeck 1961, s. 36; E. Kolb, *Gustav Stresemann*, s. 77–78. Autorzy nie są zgodni w określeniu liczby posłów, którzy opuścili salę przed głosowaniem. Liczba podana przez Richtera znajduje potwierdzenie w źródle: *Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Deutschen Reichstages*, Bd. 3 61, Berlin 1924, s. 11871–11873.

⁴⁵ Obawy wynikały z faktu, że Hilferding w przeszłości należał do USPD i reprezentował lewe skrzydło w SPD. Wielu posłów liberalnej prawicy widziało w nim „prototyp żydowskiego literata kawiarnianego”. L. Richter, *Die Deutsche Volkspartei*, s. 274.

⁴⁶ Tamże, s. 276.

⁴⁷ T. Kotłowski, *Historia*, s. 98.

działania doraźne. Rząd zdawał sobie sprawę, że klucz do rozwiązania problemów gospodarczych leży w sferze spraw międzynarodowych. Utrzymująca się okupacja Zagłębia Ruhry i bierny opór mieszkańców pochłaniał lwią część finansów państwa. Niemcy starali się skłonić opinię międzynarodową do uznania okupacji Zagłębia Ruhry za akt niezgodny z prawem. Dużą nadzieję wiązano z notą lorda George'a Curzona z 11 sierpnia, w której rząd angielski informował Francję i Belgię, że uznaje okupację Zagłębia Ruhry za akt niezgodny z prawem międzynarodowym. Dziesięć dni później premier francuski Raimond Poincaré ogłosił, że Francja jest gotowa stopniowo likwidować okupację, ale pod warunkiem całkowitej rezygnacji Niemiec z kontynuowania biernego oporu i natychmiastowego rozpoczęcia spłaty reparacji⁴⁸. W takiej sytuacji Stresemann uznał, że dalsze utrzymywanie biernego oporu nie ma sensu. Po długich dyskusjach udało mu się przekonać ministrów oraz partie polityczne do tego, że reforma walutowa i zdławienie inflacji nie mają szans na realizację bez rozwiązania sprawy biernego oporu. Wreszcie 26 IX 1923 roku Stresemann i prezydent Ebert wydali deklarację o zaprzestaniu akcji protestacyjnej, co motywowali troską o żywotne interesy kraju. Kanclerz podjął natychmiast starania o jak najszybsze przywrócenie dostaw reparacyjnych dla Francji i Belgii, które ruszyły już 28 września⁴⁹. Działania te miały na celu doprowadzenie do jak najszybszych rokowań z Francją, gdyż w Nadrenii zaktywizowali się separatyści wspierani po cichu przez Francję, którzy dążyli do uniezależnienia się od Niemiec.

Oprócz niepokoju w Nadrenii na terenie niemal całego kraju istniało zagrożenie wystąpieniami ekstremistów. Zaogniły się również stosunki między rządem centralnym, a rządami Saksonii, Turyngii i Bawarii. W Saksonii i Turyngii utworzono rządy przy współudziale komunistów, w Bawarii zaś separatyści prowadzili niemal niezależną od rządu Rzeszy politykę. Rząd centralny rozumiał te zagrożenia i w nocy z 26 na 27 września został wprowadzony przez prezydenta stan wyjątkowy na terenie całych Niemiec. Cała władza wykonawcza znalazła się w rękach ministra obrony Otto Geßlera. Oznaczało to przejście przez armię odpowiedzialności za bezpieczeństwo

⁴⁸ Tamże, s. 100.; R. Thimme, *Gustav Stresemann*, s. 12.

⁴⁹ Treść deklaracji z 26 września w: Stresemann. *Vermächtnis*, Bd.1, s. 135; zob. także: T. Kotłowski, *Historia*, s. 100; Tenże, *Kryzys*, s. 99; R. Thimme, *Stresemann und Deutsche Volkspartei*, s. 13; J. Birkelund, *Gustav Stresemann*, s. 304–305.

Rzeszy i nienaruszalność konstytucji⁵⁰. Taka decyzja miała zapobiec niepokojom w kraju, a rządowi ułatwić skupienie się na ratowaniu gospodarki.

Tymczasem stosunki między Stresemannem, a częścią frakcji parlamentarnej jego partii uległy dalszemu pogorszeniu. W czasie posiedzenia frakcji parlamentarnej DVP 12 września Hugo Stinnes ostro zaatakował rząd Stresemanna za jego pasywność w rozwiązywaniu problemów gospodarczych⁵¹. Na kolejnym posiedzeniu frakcji, 25 września, kiedy Stresemann powiadomił posłów własnej partii o podjętej decyzji w sprawie zaprzestania biernego oporu (oficjalnie ogłoszono ją dzień później), Rainhold Quaatz uznał decyzję rządu za akt kapitulacji, który może doprowadzić do powstania odrębnego państwa nadreńskiego⁵². R. Quaatz reprezentował w tym wypadku pogląd bliski DNVP, która agitowała za kontynuowaniem biernego oporu. Wreszcie oponenci, do których dołączył nawet przewodniczący frakcji E. Scholz, uknuli intrygę, która miała doprowadzić do upadku pierwszego gabinetu Stresemanna. Intryga ta polegała na wysunięciu niemożliwych do zaakceptowania przez socjaldemokratów warunków (jak np. zniesienie 8-godzinnego dnia pracy), tak aby doprowadziło to do konfliktu w rządzie i ustąpieniu ministrów z SPD. Socjaldemokratyczny minister finansów R. Hilferding popierany przez kanclerza domagał się uchwalenia przez Reichstag „ustawy o pełnomocnictwach” dla rządu, tak aby można było przeprowadzić reformę walutową. Hilferding jednak chciał, aby te uprawnienia rządowe dotyczyły tylko spraw finansowych. Część ministrów (w tym Stresemann) było za tym, żeby uprawnienia rządu były szersze i dotyczyły również niektórych kwestii społecznych. Wreszcie na spotkaniu przywódców partii, które odbyło się 2 X 1923 r., Scholz wystąpił z prowokacyjnymi żądaniami wobec przywódców SPD. Jedno dotyczyło poszerzenia ustawy o kwestie społeczne (w tym możliwość przedłużania czasu pracy), a drugie dotyczyło żądania poszerzenia koalicji o DNVP. Wywołało to ostry sprzeciw socjaldemokratów, których frakcja parlamentarna odrzuciła 3 października stosunkiem głosów 61 do 54,

⁵⁰ T. Kotłowski, *Historia*, s. 101.

⁵¹ Protokół z posiedzenia frakcji DVP 12 IX 1923; PA Berlin, Nachlass Stresemann, Bd. 87, s. 46–52; L. Richter, *Die Deutsche Volkspartei*, s. 279; L. E. Jones, *Stabilisierung von Recht. Gustav Stresemann und das Streben nach politischer Stabilität, [w:] Politiker und Bürger. Gustav Stresemann und seine Zeit*, red. K. H. Pohl, Göttingen 2002, s. 167.

⁵² Protokół z posiedzenia frakcji DVP 25 IX 1923; PA Berlin, Nachlass Stresemann, Bd. 87, s. 68–73; L. E. Jones, *Stabilisierung*, s. 168; L. Richter, *Die Deutsche Volkspartei*, s. 280–281; R. Thimme, *Gustav Stresemann*, s. 37.

możliwość regulowania spraw socjalnych samodzielnie przez rząd w ramach ustawy o pełnomocnictwach i postanowiła opuścić koalicję. Oznaczało to upadek gabinetu, gdyż Stresemann nie widział możliwości wprowadzenia reformy walutowej przez rząd bez oparcia jej na ustawie o pełnomocnictwach, której nie uzyskałby bez poparcia większości Reichstagu⁵³. Intryga powstała w szeregach partii kanclerza doprowadziła do upadku jego gabinetu.

W zaistniałej sytuacji prawe skrzydło DNVP zaproponowało poszerzenie koalicji o DNVP, lecz wobec sprzeciwu prezydenta i pozostałych partii politycznych nie doszło do realizacji tego planu. Ponownie powołano rząd wielkiej koalicji pod kierunkiem Stresemanna, a w samym rządzie doszło do kosmetycznych zmian (m.in. na stanowisku ministra finansów R. Hilferdinga zastąpił bezpartyjny Hans Luther). Pierwszym sukcesem przeformowanego gabinetu Stresemanna była reforma walutowa. Najpierw, 13 października, rząd uzyskał od parlamentu nadzwyczajne pełnomocnictwa w celu przeprowadzenia reformy walutowej (zawarto porozumienie z SPD). Ustawę poparło 314 posłów partii koalicyjnych, 24 było przeciw, a 7 się wstrzymało. Komuniści i DNVP nie wzięli udziału w głosowaniu⁵⁴. Wkrótce dzięki ustawie rząd mógł wprowadzić tzw. markę rentową (Rentenmark), która miała być walutą przejściową do czasu ustanowienia nowej marki. Dzięki wprowadzeniu marki rentowej udało się zatrzymać hiperinflację. Był to sukces całego rządu, a zwłaszcza kanclerza, jego ministra finansów oraz Hjalmara Schachta (DDP), który zajmował się bezpośrednio wprowadzeniem nowej marki.

2 XI 1923 r. z rządu wystąpili ministrowie SPD na znak protestu przeciwko usuwaniu przez wojsko lewicowych rządów w Saksonii i Turyngii⁵⁵. 9 listopada w Monachium rozpoczął się pucz inspirowany przez Hitlera.

⁵³ L. Richter, *Deutsche Volkspartei*, s. 281–284; L. E. Jones, *German Liberalism and the Disolution of the Weimar Party System*, Chapel Hill-London 1988, s. 200–204. Interesująca analiza przyczyn upadku rządu i sytuacji w partii z punktu widzenia lewego, sympatyzującego ze Stresemannem, skrzydła partii znajduje się w poufnym piśmie datowanym na 6 października 1923 roku. PA Berlin, Nachlass Stresemann, Bd. 87, s. 81–87. Autor sytuację we własnej partii oceniał w sposób następujący: „Duża część frakcji parlamentarnej okazała się zależna w swojej polityce od agitacji DNVP. Doszła w tym tak daleko, że – w końcu trzeba to powiedzieć – kanclerz, który jest jednocześnie przywódcą partii, byłby niemal obalony przez tych, którzy właściwie za nim stoją. Kiedy dojdzie do planowej współpracy wewnątrz i na zewnątrz frakcji, partia osiągnie sukces” (s. 86).

⁵⁴ E. Kolb, *Gustav Stresemann*, s. 86.

⁵⁵ Szerzej o ówczesnej sytuacji Saksonii i Turyngii zob. T. Kotłowski, *Kryzys*, s. 192–241.

Strzały w Monachium i zdławienie puczu doprowadziły do oczyszczenia sytuacji politycznej w Bawarii, gdzie na początku 1924 doszło do porozumienia między Rzeszą a Bawarią⁵⁶. Tymczasem kadłubowy rząd Stresemanna nie mógł rządzić dłużej bez poparcia SPD. 22 listopada rozpoczęła się w Reichstagu dyskusja w sprawie wotum zaufania dla rządu⁵⁷. Stresemann wygłosił wówczas płomienną mowę w obronie swej polityki: „Teraz właściwie przystąpiliśmy do likwidowania skutków przegranej wojny. Przez lata wprowadzono nas w błąd, mówiąc o skutkach przegranej wojny... Nie restauracja i rewolucja, lecz ewolucja i złączenie muszą być podstawami dyrektyw dla polityki”⁵⁸. Przemówienie to, które było wymierzone przede wszystkim przeciwko ekstremistom z prawa i lewa przypieczętowało los jego gabinetu. Następnego dnia, tj. 23 XI 1923 roku Reichstag przegłosował wniosek o odwołanie rządu Stresemanna. Za odwołaniem rządu głosowało 231 posłów głównie z DNVP, BVP, KPD i SPD, przeciw byli posłowie partii koalicyjnych⁵⁹. Tak oto dopełnił się los drugiego gabinetu Stresemanna. Prezydent F. Ebert miał z tego powodu żal do swojej byłej partii. Miał podobno powiedzieć: „Co was skłoniło do obalenia rządu zostanie zapomniane po sześciu tygodniach, ale skutki waszej głupoty będziemy odczuwać jeszcze przez 10 lat”⁶⁰.

Oba gabinety kierowane przez Gustava Stresemanna sprawowały władzę łącznie przez 102 dni. W tym czasie dokonały rzeczy wielkich. Udało się powstrzymać inflację, rozpoczęto reformę walutową, zakończono bierny opór w Zagłębiu Ruhry (co doprowadzi w efekcie do całkowitego wycofania na początku 1925 roku wojsk okupacyjnych z tego obszaru), zahamowano tendencje separatystyczne w Nadrenii i nieco później w Bawarii, uspokojono sytuację w państwie. Choć większość dokonań obu gabinetów Stresemanna przyniosło swoje efekty za jego następców, to okres rządów wielkiej koalicji stał się początkiem odbudowy Niemiec z kryzysu powojennego. Chociaż rząd poniósł także kilka porażek, ale nie zmienia to wysokiej oceny wystawionej mu przez potomnych, na którą na pewno zasłużył. Powołana w chwili

⁵⁶ T. Kotłowski, *Historia*, s. 167–180.

⁵⁷ Pierwotnie wniosek o ustąpienie rządu mieli złożyć socjaldemokraci, ale ostatecznie się z tego wycofali i głosowano nad wnioskiem komunistów i niemieckonarodowych. L. Richter, *Die Deutsche Volkspartei*, s. 302.

⁵⁸ Cyt. za: E. Kolb, *Gustav Stresemann*, s. 92.

⁵⁹ H. A. Winkler, *Weimar*, s. 240; L. Richter, *Die Deutsche Volkspartei*, s. 302.

⁶⁰ *Stresemann. Vermächtnis*, Bd. 1, s. 245.

głębokiego kryzysu republiki weimarskiej wielka koalicja pod kierunkiem Stresemanna spełniła swoje zadania.

Negatywną konsekwencją udziału DVP w rządzie wielkiej koalicji były pogłębiające się tarcia wewnątrz partii. 9 XI 1923 r. z inicjatywy A. Gildemeistera frakcja parlamentarna DVP (pod nieobecność 1/3 posłów i samego kanclerza) przyjęła rezolucję domagającą się poszerzenia składu gabinetu o DNVP, a wiadomość o tym została przekazana mediom. Ernst Scholz, który dotychczas sympatyzował z prawym skrzydłem partii, był zszokowany tym, że do prasy dostała się nieautoryzowana informacja o przebiegu obrad frakcji. Wieczorem Scholz w imieniu frakcji wydał deklarację mówiącą o tym, że frakcja nadal stoi za Stresemannem i, co ważniejsze, odrzuca plany włączenia DNVP do koalicji rządowej⁶¹. Następnego dnia doszło do kolejnych zażartych dyskusji w łonie frakcji, jednak tym razem centrum partii opowiedziało się za Stresemannem. W tej sytuacji Stresemann postanowił zareagować na samowolę prawego skrzydła partii. Na zwołanym 18 listopada posiedzeniu Zarządu Centralnego partii doszło do przyjęcia rezolucji, która sprzeciwiała się rozszerzeniu koalicji o DNVP, głosiła „pełne zaufanie” partii dla Stresemanna i domagała się od frakcji parlamentarnej „popierania bez reszty wodza w (realizowaniu) jego polityki”. Rezolucja została przyjęta ogromną większością głosów 206, wobec 11 przeciw. Jedyne posłowie R. Heinze, A. Quatz i O. Hugo bronili stanowiska opozycji⁶².

Powołanie nowego rządu pod kierunkiem Wilhelma Marxa złożonego z Centrum, DDP i DVP nie uspokoiło sytuacji w samej DVP. Na początku 1924 r. opozycja przeszła do kolejnej ofensywy. W czasie posiedzenia frakcji parlamentarnej DVP, Ernst Scholz, popierany przez prawe skrzydło partii, zaproponował uchwalenie rezolucji, która uznawała „zwalczanie socjaldemokracji za obowiązek Niemieckiej Partii Ludowej” i wykluczała w przyszłości możliwość zawarcia koalicji z SPD. Co więcej, rezolucja ta wzywała partię „do poszerzenia koalicji partii środka o DNVP”⁶³. Stresemannowi udało się jednak przekonać większość frakcji do odrzucenia rezolucji⁶⁴. Mimo to prawe

⁶¹ L. Richter, *Deutsche Volkspartei*, s. 298; R. Thimme, *Gustav Stresemann*, s. 43–44.

⁶² Posiedzenie Zarządu Centralnego 18 XI 1923, *Nationalliberalismus*, T. 1, s. 484–485.

⁶³ Zapiski z posiedzenia frakcji z 12 I 1924., PA Berlin, Nachlass Stresemann, Bd. 89; Zob. także: *Betrifft Geheimrat Dr. Quatz (1924)*, PA Berlin, Nachlass Stresemann, Bd. 267, s. 163–165.

⁶⁴ L. Richter, *Die Deutsche Volkspartei*, s. 309.

skrzydło partii nie zamierzało składać broni⁶⁵. Działalność prawicowej opozycji doprowadziła w końcu do rozłamu w partii. 12 III 1924 roku w berlińskim hotelu Esplanade zostało powołane do życia Zjednoczenie Narodowo-Liberalne Niemieckiej Partii Ludowej (*Nationalliberale Vereinigung der Deutschen Volkspartei*, NLV). NLV wydało odezwę, którą sygnowało 25 osób, w większości związanych z przemysłem ciężkim. W gronie sygnatariuszy znalazło się 12 posłów do Reichstagu z ramienia DVP. Kierownictwo DVP było kompletnie zaskoczone powołaniem Zjednoczenia Narodowo-Liberalnego⁶⁶. Stresemann określił działanie Quatza i jego zwolenników jako „najgorszy cios w plecy, jaki kiedykolwiek partia otrzymała tuż przed wyborami”⁶⁷. Już 13 marca zebrani w Berlinie członkowie kierownictwa partii jednogłośnie postanowili, że: „każdą odrębną organizację wewnątrz partii uważamy za niemożliwą i nie do zniesienia”⁶⁸. Reakcja większości członków partii z różnych organizacji terenowych była podobna. Do próby sił między Stresemannem i jego zwolennikami a prawicową opozycją doszło 28 marca w trakcie posiedzenia Zarządu Centralnego przygotowującego zaplanowany na 28–30 marca Kongres partii. Doszło wówczas do zacieklej debaty między zwolennikami zwaśnionych stron zakończonej zwycięstwem zwolenników Stresemanna i przyjęciem rezolucji o „politycznych organizacjach i podobnych związkach wewnątrz partii”, które możliwe byłyby tylko wtedy, jeśli zezwalały na to

⁶⁵ O dalszych sporach w łonie DVP por. L. Richter, *Die Deutsche Volkspartei*, s. 309–312, R. Thimme, *Gustav Stresemann und*, s. 49, 50. Również lewe skrzydło nie przebierało w środkach. Alberth Morath, należący do lewego skrzydła partii, przesłał list do Hugo Stinnesa, w którym wzywał go do rezygnacji z kandydowania w najbliższych wyborach parlamentarnych. Tłumaczył to troską o przyszłość partii, gdyż przedstawiciele stanu średniego, urzędnicy, pracownicy umysłowi coraz częściej postrzegają partię jako reprezentanta wielkiego przemysłu, co może doprowadzić do odsunięcia się wyborców od partii. A. Morath do Stinnesa (kopia), 9 II 1924, PA Nachlass Stresemann, Bd. 88, s. 148–150. Partyjna prawica oskarżała później Stresemanna o to, że list ten powstał za jego zgodą i poparciem. Stresemann temu zaprzeczał. Stinnes w rzeczywistości nie kandydował w następnych wyborach, o czym nie omieszkał poinformować Stresemanna. Stinnes do Stresemanna, 20 III 1924, PA Berlin, Nachlass Stresemann, Bd. 89, s. 6–8. Stinnes tłumaczył swą rezygnację złym stanem zdrowia, co było prawdą, gdyż wkrótce zmarł. Jednocześnie protestował przeciw oskarżaniu go o działalność na szkodę partii i atakom lewego skrzydła na swą osobę.

⁶⁶ *Nationalliberale Correspondenz* Nr. 37 z 13 III 1924. (artykuł Trucksaessa).

⁶⁷ Stresemann do Georga Wache 17 III 1924, PA Berlin, Nachlass Stresemann, Bd. 88, s. 211; Przedruk w: *Stresemann Vermächtnis*, Bd. 1, s. 395.

⁶⁸ *Nationalliberale Correspondenz* Nr. 38 z 14 III 1924.

statut partii lub zatwierdziłaby odpowiednia partyjna instancja. Odrzucono także żądania opozycjonistów domagających się uznania koalicji z DNVP za główny cel partii podczas kampanii wyborczej⁶⁹. Podczas Kongresu linia polityczna reprezentowana przez Stresemanna została zaakceptowana przez delegatów⁷⁰. 7 kwietnia Zarząd Partii podjął uchwałę o wykluczeniu członków NLV z szeregów DVP⁷¹. W obliczu zagrożenia wykluczeniem z DVP część działaczy, która wsparła NLV postanowiła z niego wystąpić i pozostać w szeregach DVP. Partię opuściło jednak 6 posłów⁷².

„Zamach w Bühlerhöhe” i kolejna wielka koalicja (1928–1930)

Zamieszanie wokół prawego skrzydła partii było jedną z przyczyn niepowodzenia DVP w wyborach do Reichstagu przeprowadzonych 4 V 1924 r. Osłabiona i skłócona DVP uzyskała w nich 9,2% poparcia i 45 mandatów. W grudniu tego roku odbyły się kolejne (przedterminowe) wybory do Reichstagu, które przyniosły DVP nieco lepszy wynik: 10,1% i 51 mandatów. W latach 1924–1928 u władzy znajdowały się mniejszościowe gabinety koalicji mieszczańskiej (Centrum-BVP-DDP-DVP), bądź koalicja bloku obywatelskiego (Centrum-BVP-DVP-DNVP), a na stanowisku kanclerza zmieniali się Wilhelm Marx (Centrum) i bezpartyjny Hans Luther. Po niepowodzeniach wyborczych 1924 r. SPD zdecydowała się przejść do opozycji, zaś prawicowa DNVP pogodziła się z republikańską formą rządów i po raz pierwszy przejęła odpowiedzialność za sprawowanie władzy. W latach 1924–1928 DVP uczestniczyła we wszystkich koalicjach rządowych, a G. Stresemann nieprzerwanie piastował w tym czasie urząd ministra spraw zagranicznych. Udział w koalicji z partiami centrowymi i prawicową DNVP nie budził takich kontrowersji w szeregach DVP jak koalicja z udziałem SPD.

Jesienią 1925 r. ponownie podjęto próbę sformowania gabinetu wielkiej koalicji po tym, jak na znak protestu przeciwko polityce zagranicznej

⁶⁹ Posiedzenie Zarządu Centralnego 28 III 1924, *Nationalliberalismus*, s. 490–491.

⁷⁰ Mowa Stresemanna w Hanowerze 30 III 1924, *Stresemann. Vermächtnis*, Bd. 1, s. 374–376; Szerzej o Kongresie w Hanowerze: R. Thimme, *Gustav Stresemann und*, s. 56–58.

⁷¹ Tamże, s. 58.

⁷² Trzech z nich pozostało w NLV - Oskar Maretzky, baron Kurt von Lersner i Albert Vögler - i na jego bazie próbowało powołać nową partię. Trzech kolejnych - Reinhold Quaat, Friedrich Doebrich i Moritz Klönne - przeszło bezpośrednio do DNVP.

G. Stresemanna i porozumień zawartych na konferencji w Locarno (podpisaniu tzw. Paktu Reńskiego), DNVP 25 X 1925 r. wystąpiła z rządu H. Luthera⁷³. Po długich dyskusjach prezydent Paul von Hindenburg zdecydował się powierzyć 14 XII 1925 r. misję tworzenia nowego rządu przewodniczącemu DDP Erichowi Koch-Weserowi. Inicjatywę tę poparł Stresemann, który liczył na zbudowanie stabilnej koalicji cieszącej się poparciem większości parlamentu, co ułatwiłoby mu realizację dotychczasowej linii polityki zagranicznej nakierowanej na porozumienie i współpracę z mocarstwami zachodnimi i wejście Niemiec do Ligi Narodów. Jednak wskutek oporu socjaldemokratów misja Koch-Wesera zakończyła się niepowodzeniem już 17 XII 1925 r.⁷⁴

31 III 1928 r. pod wpływem sporu wokół reformy szkolnictwa zaproponowanej przez partię Centrum, prezydent P. von Hindenburg zdecydował się rozwiązać parlament, by utrzymać dotychczasowy rząd. Termin nowych wyborów wyznaczono na dzień 20 V 1928 r. Cierpiący na częste dolegliwości zdrowotne G. Stresemann zasłabł 7 maja podczas jednego z wieców wyborczych i musiał udać się na leczenie do sanatorium w Bühlerhöhe leżącym w pobliżu Baden-Baden. DVP uzyskała w wyborach 8,7% głosów, co dało partii 45 mandatów w Reichstagu. Wybory zakończyły się sukcesem SPD, na którą głosowało blisko 30% wyborców, pozostałe duże partie (Centrum, DDP, DVP i DNVP) poniosły niewielkie straty. Wybory przyniosły sukces ugrupowaniom mniejszym, często partiom interesu, jak np. Partia Gospodarcza. Odnotowano pogłębiające się rozbitcie Reichstagu na szereg drobnych frakcji, co utrudniało zawarcie koalicji rządowych mogących cieszyć się poparciem stabilnej większości Reichstagu. Po wyborach prezydent Hindenburg – choć niechętnie – powierzył misję tworzenia nowego rządu politykowi SPD Hermannowi Müllerowi, który podjął próbę powołania rządu wielkiej koalicji. Rozmowy koalicyjne w imieniu DVP prowadził przewodniczący frakcji Ernst Scholz⁷⁵. E. Scholz niechętnie odnosił się do możliwości wejścia DVP do wspólnego rządu z SPD, o czym świadczy postawiony 22 czerwca

⁷³ R. Grathvol, *Stresemann and the DNVP. Reconciliation or Revenge in German Foreign Policy 1924–1928*, Lawrence 1980, s. 121–144; L. Richter, *Die Deutsche Volkspartei*, s. 402–403.

⁷⁴ Notatki E. Koch-Wesera od 12 do 17 XII 1925 r., BAK, Nachlass E. Koch-Weser, Bd. 32, s. 189–211; G. Papke, *Der liberale Politiker Erich Koch-Weser in der Weimarer Republik*, Baden-Baden 1989, s. 211–213.

⁷⁵ Obok powstania centralnego rządu wielkiej koalicji dyskutowano również o powołaniu rządu wielkiej koalicji w Prusach, gdzie równocześnie odbyły się wybory, w których partie uzyskały zbliżone wyniki.

pod głosowanie frakcji DVP wniosek sformułowany w następujący sposób: „Czy frakcja uważa za możliwe wstąpienie do wielkiej koalicji, jeśli sporne punkty nie zostaną uregulowane po naszej myśli?”⁷⁶, który został odrzucony zdecydowaną większością głosów (tylko Wilhelm Kahl go poparł). G. Stresemann został powiadomiony o tym wydarzeniu przed powrotem z kuraacji przez Hermanna Müllera, a więc nie przez swoją frakcję. H. Müller dodał, że w zaistniałej sytuacji powstanie albo mniejszościowy gabinet koalicji weimarskiej, albo gabinet fachowców (osobistości). W takiej sytuacji przebywający w Bühlerhöhe Stresemann, jak donosi jego syn Wolfgang, zaproponował inne rozwiązanie. Skoro nie może powstać „prawdziwa wielka koalicja”, to powstanie „gabinet osobistości złożony z przedstawicieli partii wielkiej koalicji”⁷⁷. Od razu porozumiał się z Juliusem Curtiusem w sprawie wejścia tegoż do rządu w roli fachowego ministra (gospodarki) i natychmiast poinformował Hermanna Müllera, że obaj wejdą do „gabinetu osobistości”⁷⁸. Ów „zamach z Bühlerhöhe” doprowadził w efekcie do powołania rządu złożonego z przedstawicieli partii wielkiej koalicji, a E. Scholz i DVP zostali przez swojego przewodniczącego postawieni przed faktem dokonanym. Nowy rząd uzyskał 28 VI 1928 r. wotum zaufania Reichstagu.

Zachowanie Stresemanna doprowadziło do kolejnego konfliktu z frakcją parlamentarną DVP i jej przewodniczącym E. Scholzem. 26 czerwca podczas posiedzenia zarządu frakcji E. Scholz zapowiedział, że następnego dnia zrezygnuje z pełnionej funkcji, gdyż Stresemann bez „poinformowania frakcji i jej przewodniczącego” wysłał do Müllera słynny telegram z Bühlerhöhe. Reszta członków zarządu frakcji starała się odwieść go od tego zamiaru, co im się udało. Równocześnie prawe skrzydło domagało się od J. Curtiusa wycofania się z rządu, aby z powrotem przywrócić „swobodę działania frakcji”, gdyż dwóch ministrów DVP w rządzie jest „nie do zaakceptowania” przez frakcję⁷⁹. Następnego dnia w czasie posiedzenia frakcji doszło do głosowania

⁷⁶ Posiedzenie frakcji DVP 22 VI 1928, BAK, R 45 II/367, s. 96; E. Kolb, *Führungskrise in der DVP. Gustav Stresemann im Kampf um die „Große Koalition“ 1928/29*, [w:] *Demokratie in Deutschland*, red. W. von Kieseritzky, München 1999, s. 206; L. Richter, *Die Deutsche Volkspartei*, s. 491.

⁷⁷ W. Stresemann, *Mein Vater*, s. 513.

⁷⁸ J. Curtius, *Sechs Jahre Minister der deutschen Republik*, Heidelberg 1948, s. 69–70.

⁷⁹ Morath do Stresemanna 29 VI 1928, PA Berlin, Nachlass Stresemann, Bd. 101, s. 81–90 (do listu dołączony został bez wiedzy frakcji odpis protokołu posiedzenia z 26 VI 1928, Tamże, s. 81–87).

nad wotum zaufania dla Stresemanna, które jednak przeszło bez żadnego sprzeciwu (przy jednym głosie wstrzymującym się). Drugi wniosek złożony przez Otto Hugo, w którym frakcja domagała się ustąpienia J. Curtiusa z rządu, upadł niewielką liczbą głosów (13 za, 16 przeciw). Kolejny wniosek złożony przez E. Scholza, który złagodził swe stanowisko, dotyczył „żadnego sprzeciwu wobec udziału obu partyjnych ministrów w rządzie powołanym bez wiedzy frakcji”, co nie łączyło się „w żaden sposób ze stanowiskiem frakcji w sprawie wotum zaufania dla rządu” i został przyjęty ogromną większością głosów (przy 5 głosach sprzeciwu). Na koniec frakcja uchwaliła jednomyślną rezolucję: „Frakcja ustaliła, że właściwe kierowanie frakcją i partią zakłada ciągły kontakt między sobą wszystkich uczestniczących w podejmowaniu decyzji organów, w tym z przewodniczącym frakcji, i oczekuje, że będą odpowiednio tak postępować wszyscy członkowie frakcji”⁸⁰. Była to jawna aluzja do postępowania Stresemanna. W efekcie tego doszło do kolejnej dyskusji między Stresemannem, a częścią frakcji parlamentarnej, a zwłaszcza Scholzem. W liście do Scholza z 30 VI 1928 Stresemann zagroził, że złoży swój mandat oraz wszystkie stanowiska i wystąpi z partii⁸¹. W jego obronie wystąpiło wiele lokalnych organizacji partyjnych. Jednak dopóki Stresemann leczył się w Bühlerhöhe, konflikt nie został do końca wyjaśniony i tlił się w korespondencji między Stresemannem i Scholzem. Tymczasem Scholz i jego zwolennicy, próbowali w lipcu i sierpniu wymusić na Stresemannie rezygnację z kierowania partią z powodu złego stanu zdrowia⁸². Ten jednak, popierany przez lewe skrzydło partii, odmówił.

Gabinet Müllera został zaakceptowany przez Reichstag jako „gabinet osobistości”. Dopiero w kwietniu 1929 r. – po przeformowaniu jego składu – gabinet H. Müllera stał się oficjalnie rządem wielkiej koalicji SPD-Centrum-BVP-DDP-DVP⁸³.

Ostatnie miesiące życia Stresemanna – oprócz intensywnych działań w roli ministra spraw zagranicznych wokół wdrożenia planu Younga – upływały Stresemannowi na nieustannych zatargach z częścią kierownictwa

⁸⁰ Posiedzenie frakcji parlamentarnej DVP 27 VI 1928, BAK, R 45 II/367, s. 97–101.; E. Kolb, *Führungskrise*, s. 210.

⁸¹ Stresemann do Scholza 30 VI 1928, PA Berlin, Nachlass Stresemann, Bd. 101; *Stresemann. Vermächtnis*, Bd. 3, s. 305–307.

⁸² L. Richter, *Die Deutsche Volkspartei*, s. 506–508.

⁸³ U. Büttner, *Weimar. Die überforderte Republik 1918–1933*, Bonn 2010, s. 384.

DVP. Wprawdzie 23 XI 1928 r. został on (na wniosek Scholza) ponownie jednogłośnie wybrany przez Zarząd Centralny na stanowisko przewodniczącego partii⁸⁴, to w lutym konflikt wybuchł ponownie z wielką siłą. Dotyczył on stosunku DVP do wielkiej koalicji w Prusach, za powołaniem której opowiadał się Stresemann⁸⁵. Pomysł ten jednak upadł. W marcu 1929 r., kiedy Stresemann przebywał w Genewie, frakcja DVP zagroziła wystąpieniem z rządu, jeśli nie zmieni się polityki finansowej państwa⁸⁶. Frakcje parlamentarne pozostałych partii koalicyjnych nie wyraziły zgody na proponowane zmiany i tylko dzięki natychmiastowej reakcji Stresemanna rząd wielkiej koalicji nie upadł już na początku marca 1929 roku⁸⁷.

Jeszcze we wrześniu 1929 r. Stresemann prowadził rozmowy z przewodniczącym DDP Erichem Koch-Weserem na temat perspektyw zjednoczenia obu partii. Obaj przewodniczący byli zgodni co do tego, że w obliczu utraty poparcia przez obie partie, najlepszym wyjściem będzie fuzja⁸⁸. Śmierć G. Stresemanna oznaczała fiasko tych rozmów.

3 X 1929 r. zmarł Gustav Stresemann. Jego śmierć miała brzemienne skutki dla dalszych losów republiki weimarskiej i niemieckich partii liberalnych. Hrabia Harry Kessler bardzo trafnie przewidział następstwa śmierci Stresemanna: „Obawiam się, że śmierć Stresemanna będzie miała poważne polityczne skutki – przesunięcie się DVP na prawo, rozpad wielkiej koalicji, ułatwienie dążeń dyktatorskich”⁸⁹. Już w marcu 1930 r. doszło do upadku rządu H. Müllera pod wpływem sporu wokół wysokości składek ubezpieczeniowych, co oznaczało kres rządów parlamentarnych w republice weimarskiej.

⁸⁴ L. Richter, *Die Deutsche Volkspartei*, s. 520.

⁸⁵ Tamże, s. 530–540; Posiedzenie Zarządu Centralnego 26 II 1929, *Nationalliberalismus*, s. 769–832.

⁸⁶ Posiedzenie frakcji parlamentarnej DVP 1 III 1929, BAK, R 45 II/367, s. 133–134.

⁸⁷ L. Richter, *Die Deutsche Volkspartei*, s. 541–542. Stresemann bardzo ostro skrytykował działalność swojej frakcji w liście do Wilhelma Kahla. Stresemann do Kahla 13 III 1929, PA Berlin, Nachlass Stresemann, Bd. 104, s. 1–12. Przedruk w nieco skróconej formie w: *Stresemann. Vermächtnis*, Bd. 3, s. 336–340.

⁸⁸ G. Papke, *Der liberale Politiker*, s. 165–166.

⁸⁹ H. Graf Kessler, *Tagebücher 1918–1937, Frankfurt am Main 1996*, s. 629 (notatka z 3 X 1929).

Zakończenie

Powołanie rządu wielkiej koalicji najczęściej oznacza „małżeństwo z rozsądku” głównych sił politycznych i jest determinowane bądź potrzebą przeprowadzenia fundamentalnych reform, dla których rząd potrzebuje poparcia silnej i stabilnej większości parlamentarnej, bądź powołanie takiej koalicji wymusza rozkład sił w parlamencie i zdolność koalicyjna partii niezbędnych do powołania takiej koalicji (jak w RFN w 2005 i 2013 r.). Tymczasem w silnie pofragmentowanym (wręcz zatimizowanym) i spolaryzowanym systemie partyjnym republiki weimarskiej powołanie takiej koalicji było zadaniem niezwykle trudnym. Różnice ideowe pomiędzy poszczególnymi partiami – zwłaszcza między reprezentującą interesy robotników SPD, a DVP cieszącą się poparciem liberalnego mieszczaństwa i kręgów przemysłowych – były w owym czasie fundamentalne. Jednak nagła potrzeba (kryzys 1923 r.) i osobiste zaangażowanie Gustava Stresemanna (w 1923 i 1928 r.) doprowadziły do powołania rządów opartych na szerokiej koalicji partii od SPD do DVP. Obie koalicje zasłużyły na pozytywną ocenę w historiografii. Pierwszy rząd wielkiej koalicji (oba gabinety Stresemanna) – choć rządził krótko i był targany wewnętrznymi sporami między koalicjantami – zbudował fundamenty, które pomogły Niemcom wyjść z głębokiego kryzysu; drugi rząd wielkiej koalicji był najdłużej pozostającym u władzy gabinetem republiki weimarskiej. Udział partii skrzydłowych w ramach tak szerokiej koalicji był dla nich poważnym wyzwaniem i niósł za sobą poważne konsekwencje. Na przykładzie dziejów DVP widać, że konsekwencją udziału w takiej koalicji może być kryzys wewnętrzny i rozłam w partii. Powyższa analiza wykazała również, że powołanie wielkich koalicji nie byłoby możliwe bez zaangażowania G. Stresemanna, który w czasach republiki weimarskiej wcielał w życie idee F. Naumanna i E. Bassermanna postulujące sojusz i współpracę pomiędzy mieszczaństwem i robotnikami.

Gustav Stresemann and DVP on the idea of great coalition (1920–1929)

The article presents the background of the arguments within the German People's Party (DVP) concerning the idea of great coalition in the years 1920–1929. At the time, the concept of great coalition referred to the idea of a broad alliance of political forces ranging from social democrats on the left to national liberals from DVP. The chairman of DVP, Gustav Stresemann, was a proponent of such an alliance. Twice, i.e., in 1923 and 1928, he pushed towards the formation of a great coalition comprising SPD, DDP, Centre Party (and BVP in the period 1928–1930), while facing opposition from the right wing of his party. The crux of the discontent on the part of the right-wing faction was the cooperation with social democrats. In 1923, the right wing of DVP caused a downfall of the great coalition and resulted in the fracturing of the party. In March 1930, only a few months after Stresemann's death (2 October 1929), the coalition of his making disintegrated. This proved to be the last parliamentary government of the Weimar Republic.

Translated by: Piotr Kubiak